

ZWIĘZŁA HISTORIA DĄBIA

OD CZASÓW NAJDAWNIEJSZYCH DO 1945 ROKU

rozproszoną literaturę zebrał i przedstawił Wiesław Cierlica

SZCZECIN 2000

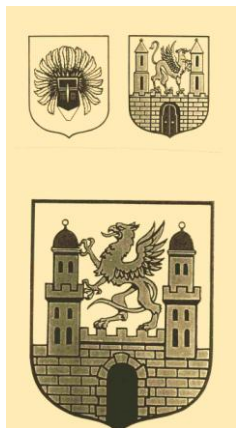
DĄBIE (*Szczecin-Dąbie*) - obecnie jedno z kilku osiedli w prawobrzeżnej części Szczecina ma swoją ponad 700 letnią historię, która była ściśle związana z dziejami wielkiego Szczecina. Świadczy o tym przynależność administracyjna Dąbia do miasta Szczecina w latach 1816-1826, 1939-1945, 1948 - przy zachowaniu samodzielności aż do początku XIX wieku oraz wchodząc w skład powiatu rędowskiego (1826-1939) i do powiatu gryfińskiego (1945-1948).

Pochodzenie nazwy

Nazwa osiedla jest pochodzenia słowiańskiego o czym świadczą zapisy źródłowe podające nazwę Vadam (1121 r.), Dam (1174 r.), Dambe (1157 i 1242 r.), Damba (1179 r.) i Dammis (XIV w.). Nazwa pochodzi od wyrazu „dąb”, „dąbie” i oznacza las dębowy, dębinę. Istniejąca w późniejszym okresie forma zgermanizowana Damm lub ostatnia Altdamm wzięła się z fonetycznego podobieństwa z pierwotnej nazwy Damb z niemieckim słowem Damm (tama, grobla) i stąd powstało najpierw Damm, a później dodano przedrostek Alt (stary). Wyrazem tego jest użycie przetłumaczonej nazwy miasta Dąb Stary w 1945 r.

Herb

Herb miasta wywodzi się z dwóch symboli występujących na pieczęciach miejskich. Na pieczęci z XIII w. widnieje hełm en face z klejnotem w formie kolistego pióropusza. W XIV w. pojawił się symbol gryfa pomorskiego, krocącego po zamkowym murze z blankami, z półokrągłą zamkniętą bramą, pomiędzy dwukondygnacyjnymi basztami o stożkowych dachach, zwieńczonych kulą w formie kwiatu. Dalsze pieczęcie różnią się tylko szczegółami. Ponieważ wyobrażenie herbu w postaci zamku z gryfem występowało dłużej od symbolu szyszaka z pióropuszem, ten pierwszy uznać należy za właściwy herb dla Dąbia.

Przedstawia się on następująco: na białym (srebrnym) tle widnieje sylwetka czerwonego zamku z blankami i otwartą bramą oraz dwoma dwukondygnacyjnymi wieżami zwieńczonymi niebieskimi, kopulastymi hełmami zakończone srebrnymi kulami, pomiędzy którymi stoi wspięty czerwony gryf, wsparty przednimi szponami o basztę z lewej strony.

Dąbie w okresie od X do XVI wieku

Vadam gród obronny

Można przypuszczać, że na miejscu dzisiejszego Dąbia w X wieku istniała osada słowiańska ludności pomorskiej. Osiedle powstało na małym wzniesieniu w rejonie dzisiejszych ulic: Oficerskiej i Lekarskiej, w pobliżu rzeki Płoni. Wykopaliska archeologiczne świadczą, że prawdopodobnie był tutaj gród obronny Vadam otoczony wałem ziemno-drewnianym, który został doszczętnie zniszczony podczas walk prowadzonych przez Pomorzan z wojskami Bolesława Krzywoustego w 1121 roku. Na gruzach tego osiedla słowiańskiego w 1176 roku założona została wieś, którą książę pomorski Warcisław podarował klasztorowi Cystersów w Kołbaczu.

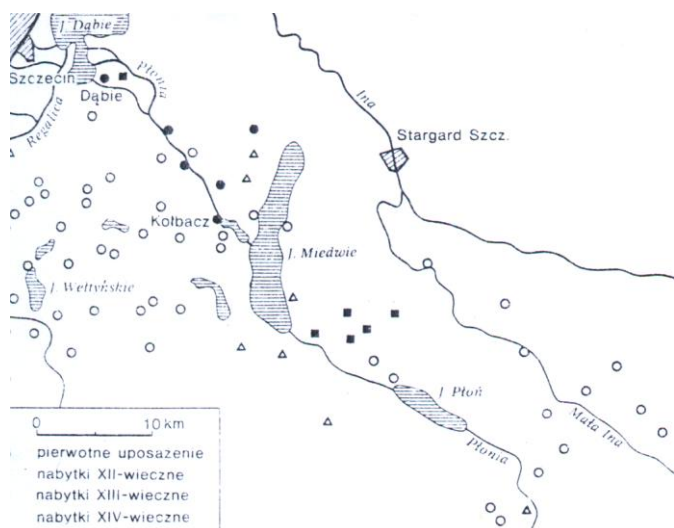
stersi Kołbacza

Cystersom kołbackim zawdzięcza osada przekopanie kanału między brzegami rzeki Płoni o długości 750 m, który otaczał ją od południowego wschodu. Kanał umożliwiał budowę młynów, przy-

stani przeładunkowej dla zboża i innych produktów rolnych oraz towarów spławianych Płonią. Spowodował jednak to, że wieś znalazła się w widłach rzeki ograniczających rozwój przestrzenny do terenów otoczonych wodą.

W XIII wieku nastąpiły znaczne przemiany na Pomorzu Zachodnim, które warunkowały rozwój Dąbia. Najważniejszą z nich był rozwój osadnictwa na prawie niemieckim (magdeburskim i lubeckim) ludności, w dużej części pochodzenia niemieckiego oraz rozwój rolnictwa, handlu i rzemiosła na Pomorzu. Osadnicy niemieccy rozpowszechnili przy uprawie ziemi znany już Słowianom pług, wprowadzili ulepszony warsztat tkacki, znali zasady użycia dźwigni przy budowie wież obronnych, kościołów i budowli miejskich. Niemalże wpływ na te przemiany mieli cystersi kołbaccy, którzy zakładali wsie, wielkie „grandia”, tj. folwarki klasztorne obejmujące od 200 do 300 ha ziemi uprawnej i specjalizujące się w produkcji tych ziemiopłodów, którymi handlowano ze Szczecinem i w rywalizacji z nim na terenie całego Pomorza. W celu zaludnienia tych wielkich folwarków, cystersi kołbaccy zwrócili się do Barnima I, który w 1272 roku nadał klasztorowi „szczególne uprawnienia”, pozwalające słowiańskiej ludności wiejskiej zamieszkałej na terenie jego księstwa, przenosić się swobodnie do dóbr klasztornych, po uprzednim uregulowaniu swych powinności feudalnych.

Rozwój wielkiej własności ziemskiej cystersów w Kołbaczu w XII-XIV wieku:

Źródło: *Dzieje Polski*, Red. J. Topolski, Warszawa 1977, s. 156.

Wynikiem wzmożonej działalności gospodarczej i handlowej cystersów kołbackich był możliwy szybki rozwój Dąbia wyrażający się założeniem tu komory celnej, a w 1209 roku wybudowaniem dworu oraz kościoła. W 1249 roku Dąbie z osady wiejskiej prawnie należącej do cystersów kołbackich, z woli księcia Barnima I, przekształciło się w osadę miejską, która otrzymała prawa targowe, a w 1260 roku magdeburskie prawo miejskie, zamienione w 1293 roku na prawo lubeckie, a od 1297 roku ponownie magdeburskie.

Prawo niemieckie

Z inicjatywą nadania miastu prawa niemieckiego (magdeburskiego lub lubeckiego) występował książę, który uwalniał Dąbie spod uciążliwej jurysdykcji rozciągniętej nad ludnością przez cystersów kołbackich oraz nie mniej uciążliwymi świadczeniami i ciężarami prawa feudalnego. Reprezentantem interesów księcia w mieście stał się wójt, który otrzymał znaczną część uprawnień księcia, głównie władzę sądową wykonywaną wspólnie z ławą sądową. Obok władzy wójta z czasem wyłonił się organ samorządu miejskiego - rada miejska z burmistrzem na czele, powoływana na wzór Magdeburga (prawo magdeburskie), a obsadzona przez mieszczan. Przy zastosowaniu prawa lubeckiego istotną różnicą jest brak ławy sądowej, co dawało księciu bezpośredni nadzór nad wymiarem sprawiedliwości w mieście.

Rzemiosło

Nadanie prawa niemieckiego zmieniało Dąbie z osady targowej w ośrodek miejski i wpływało na rozwój rzemiosła i handlu. Było to możliwe także dzięki postępującemu rozwojowi technicznemu, przede wszystkim wykorzystaniu na znaczną skalę siły wodnej, obracającej koła młynów zbożowych, garbarskich, tartaków i służących do produkcji sukna foluszy. Następuje znaczne ożywienie miejskiego budownictwa murowego z cegły. Działalność rzemieślniczą zaczynają skupiać w swoich rękach zrzeszenia rzemieślnicze - cechy, które dążą do zapewnienia swym członkom prawa wyłącznego wykonywania rzemiosła w mieście, ustalają też wysokość produkcji, ceny, rozdział surowców i zasady zbytu towarów. Przepisy cechowe w formie statutów wydawane były z reguły przez władze miejskie, głównie radę.

Handel

Obok rzemieślników ważną rolę w mieście odgrywali kupcy, którzy dla ochrony własnych interesów i interesów miasta uzyskiwali tzw. prawo składu. Dawało ono kupcom Dąbia prawo wykupu od przejeżdżających kupców wszystkich towarów. Dużą rolę odgrywały także targi lub doroczne jarmarki odbywające się w mieście. Istniejący przymus drogowy nakazywał bowiem kupcom korzystanie tylko z określonych szlaków, na których książę w zamian za pobierane cła i myta zapewniał podróżującym bezpieczeństwo w ramach tzw. miru drogowego.

Miasto lokacyjne

Miasto lokacyjne - Dąbie - położone było 14 km na wschód od Szczecina, przy południowych brzegach Jeziora Dąbskiego (Małe Dąbskie) w ważnym punkcie strategicznym, przecięcia się dwóch dróg handlowych ze Śląska na Bałtyk i z Wielkopolski przez Santok, Pyrzyce do Szczecina i dalej do Pasewalku i Wołogoszczy. Leżąc na najwyższym wzniesieniu pradoliny Odry, umożliwiającym dogodną przeprawę przez rzekę, połączone było ze Szczecinem mostami i brodami oraz kamienną groblą wybudowaną w 1299 roku w ciągu obecnej ulicy Gdańskiej. Kształt miasta zbliżony był do owalu, w który został wkomponowany regularny układ zabudowy z rynkiem o wymiarach 48x85 m w jego północnej części. Pośrodku rynku wzniesiono kościół pod wezwaniem św. Mikołaja, a w pobliżu ratusz i wybudowany przez książąt szczecińskich zameczek myśliwski (1226 r.), przebudowany w dobie renesansu po pożarze miasta (1592 r.). Przybywali w nim książęta szczecińscy w momencie obejmowania władzy by przyjąć od mieszczan hołd lenny.

Przez miasto przepływała rzeka Płonia, z licznymi zakolami i 750 m kanałem, która tuż za miastem miała ujście do Jeziora Dąbskiego. Całość zabudowy otoczona była murem obronnym, którego wznoszenie rozpoczęto w 1277 roku z polecenia księcia Barnima. Z miasta prowadziły trzy bramy: Młyńska od zachodu, Goleniowska od wschodu i Szczecińska od północy. Taki układ przestrzenny przetrwał z małymi zmianami aż do czasów nowożytnych. Od momentu podziału w 1295 roku przez książąt Ottona I i Bogusława IV swego państwa na dwa księstwa: Wołogoskie i Szczecińskie, Dąbie weszło w skład Księstwa Szczecińskiego.

Położenie gospodarcze

Od samego początku istnienia Dąbie zmuszone było rywalizować gospodarczo ze swoim najbliższym sąsiadem Szczecinem. W Dąbiu bowiem zbiegały się szlaki komunikacyjne wychodzące w kierunku Kamienia, Kołobrzegu oraz Białogardu i Koszalina. W zasięgu Szczecina i Dąbia znajdowały się ośrodki miejskie leżące na północny wschód od miasta: Goleniów, Maszewo, Nowogard, Gryfice i Trzebiatów. Na obszarach tych znajdowało się zaplecze rolnicze, skąd sprowadzano do Szczecina zboże, a także produkty gospodarki leśnej. W okresie tym w dalszym ciągu rozbudowywały swe grandia klasztory cysterskie w Kołbaczu, rozwijając produkcję czterech podstawowych zbóż, głównie jednak jęczmienia i żyta. Podstawą rozwoju produkcji rolnej była renta feudalna i rozmaite świadczenia, które uiszczano zarówno w pieniądzu, jak i zbożu.

Dąbie było więc uważane przez kupców Szczecina za niebezpiecznego przeciwnika na drodze do podporządkowania sobie całego ruchu handlowego u ujścia Odry. Przedmioty sporów wynikały z uzyskiwanych przywilejów. Już przy lokacji na prawie niemieckim, Szczecin otrzymał poważny nadział ziemi - 100 łanów ziemi ornej i 30 łanów łąk i pastwisk - między Dąbiem a doliną Iny. Otrzymali też w 1293 roku prawo zaopatrywania się w lasach książęcych w drewno w tym rejonie. Mieszczanie Szczecina na mocy prawa książęcego (1245 r.) mieli prawo pobierania wszelkich opłat celnych na trasie Szczecin-Dąbie. Samo położenie Dąbia nad Jeziorem Dąbskim i połączenie z Regalicą w początkowym okresie uniezależniało handel tego miasta od Szczecina. Przykładem tego może być uzyskanie w 1293 roku wolności celnych na całym Pomorzu, lecz przywilej ten został szybko uchylony po przejściu Dąbia w 1295 roku pod władzę Ottona I (Księstwo Szczecińskie), który udzielił Szczecinowi uprzednio szerokich uprawnień handlowych oraz przywrócił zwierzchność sądową nad Dąbiem.

- wiek XIV

Do poważnego starcia z Dąbiem doszło w 1305 roku. Przedmiotem sporu stała się sprawa niesłusznie pobieranych opłat od przejeżdżających kupców i podróżnych korzystających z nowo wybudowanej przez Szczecin kamiennej grobli. Spór został rozstrzygnięty przez księcia na korzyść Szczecina. Dąbie utraciło dochody z opłat pobieranych za przewóz Odrą, a zyskało tylko pewną rekompensatę w formie renty obciążającej cło. Mieszczanie dąbscy próbowali jeszcze zatrzymać więzione towary, narzucając zapewne swe pośrednictwo w transakcjach handlowych. Wywołało to protest mieszczan szczecińskich pilnujących swych uprawnień składowych, a książę Otto I zakazał w 1317 roku Radzie Miejskiej Dąbia takiego postępowania. Całkowitą przewagę uzyskał Szczecin nad Dąbiem w 1334 roku, gdy nabył od miasta za pośrednictwem księcia wieś Podjuchy, leżącą nad Regalicą, co pozwoliło na kontrolowanie handlu na rzece. W 1370 roku Dąbie szukało powiązania ze Związkiem Hanzeatyckim przeciwko Szczecinowi, który występował przeciw miastom dążącym do samodzielności w handlu. Związki te może ilustrować przykładowy udział Dąbia w handlu zbożem z Lubeką, który przedstawia tabela:

Import zboża przez Lubekę w 1368 r. z miast pomorskich:

Stargard	ok. 240 łąszków
Szczecin	140 „
Goleniów	58 „
Dąbie	19 „ co stanowi 4,1%
RAZEM:	ok. 460 łąszków

Źródło: Dzieje Szczecina, T.2, s.118

Ten skromny wynik w handlu Dąbia z Lubeką w 1368 roku, w porównaniu do 140 łąszków ze Szczecina może być przykładem bardzo silnej rywalizacji między tymi miastami. Wynik ten jest tylko przykładem handlu z jednym miastem i nie mówi nam o całej produkcji rolnej oraz całej wymianie handlowej Dąbia.

Rywalizacja w handlu i spory Szczecina z Dąbiem o prawo składu i żeglugę na Płoni, Regalicy, Jeziorze Dąbskim trwały do 1460 roku i zostały rozstrzygnięte na korzyść Dąbia dopiero w 1604 roku przez Sąd Kameralny Rzeszy. W rywalizacji tej duże znaczenie miał książę i stan finansowy jego dworu. W 1577 roku wskutek kłopotów finansowych Dąbie uzyskało prawo jurysdykcji w sprawach karnych. Podobnie było z prawem korzystania przez mieszkańców Dąbia z Jeziora Dąbskiego w 1491 r.

Mimo ekonomicznej przewagi Szczecina, Dąbie nadal pozostaje ważnym węzłem komunikacyjnym na jego zapleczu. Pobierano tu cła od przejeżdżających kupców, a dzięki mostom i grobli odbywał się ożywiony ruch handlowy. Nadal podstawą rozwoju było rolnictwo, handel z Hanzą i rzemiosło, w którym najczęściej wymienianymi zajęciami są: piekarze, rzeźnicy, garncarze, szewcy, garbarze i tkacze. Egzystencję miasta podcinały jedynie uciążliwe pożary, z których największe w tym czasie zaistniały w roku 1540 i 1592.

Dąbie w XVII i XVIII w.

Następne dwieście lat (XVII i XVIII w.) nie były sprzyjające dla rozwoju Dąbia. Długotrwałe wojny niosły ze sobą skutki polityczne, gospodarcze i społeczne. Na ten okres przypada bowiem wygaśnięcie pomorskiej linii książęcej po bezpotomnej śmierci Bogusława XIV w 1637 roku i zajęcie Pomorza Zachodniego przez Szwedów.

W okresie wojny trzydziestoletniej (1618-1648) Dąbie przechodziło różne koleje losu. Aż do 1627 roku było okupowane przez wojska cesarskie, następnie przez wojska Wallensteina i szwedzkie po ich wyładowaniu na Pomorzu w 1630 r. Pod okupacją szwedzką wzniesione zostały fortyfikacje wokół miasta, które na długo ograniczyły jego rozwój gospodarczy i przestrzenny, tym bardziej, że na skutek ciągłych walk i potyczek było nękane uciążliwymi skutkami wojny: grabieżami, kontrybucjami, pożarami (1548 r.) i epidemiami.

Na mocy traktatu westfalskiego (1648 r.) Dąbie znalazło się na obrzeżach ziem przyznanych Szwecji. Linia graniczna biegła wzdłuż prawego brzegu Odry, obejmując Szczecin wraz z przyległym do Jeziora Dąbskiego i Zalewu terenem oraz wyspami Uznam i Wolin. Reszta Pomorza Zachodniego z Kołobrzegiem i biskupstwem kamieńskim przypadła Brandenburgii. Najważniejszym celem Szwedów było umocnienie funkcji militarnych Dąbia przez rozwój fortyfikacji oraz wzmocnienie jego roli gospodarczej przez utworzenie tu komory celnej.

W drugiej połowie XVII w. Dąbie zostało zajęte przez wojska cesarskie (1652 r.), a po pokoju w Oliwie (1660 r.) ponownie oddane Szwedom, którzy ustępują z niego w 1677 roku podczas oblężenia Szczecina przez Brandenburgię. Opuszczając w pośpiechu miasto Szwedzi niszczą częściowo umocnienia fortyfikacyjne. Pokój w Saint Germain w 1679 r. przyznaje ponownie Dąbie Szwedom.

Pierwsze dziesięciolecie XVIII w. było dla Dąbia katastrofalne. Miasto dotknięte zostało epidemiami, z których największa - epidemia dżumy - pochłonęła w 1709 r. aż 480 mieszkańców, przy ogólnej ich liczbie 879. Dalsze zniszczenia związane były z działaniami wojny północnej (1700-1721). Liczne przemarsze wojsk rosyjskich i polskich oraz zdobycie miasta w 1713 r. przez wojska sprzymierzone poczyniły tak liczne szkody i nadużycia, że mieszczanie Dąbia wysłali delegację do Podjuch, gdzie stacjonował dowodzący wojskami pruskimi hr. Schlippenbach, z prośbą o ochronę. Osta-

tecznie w 1719 r. miasto zostało zajęte przez Prusy, co zostało prawnie potwierdzone pokojem sztokholmskim w 1720 r.

Wojna 7-letnia

Miasto zaczęło odbudowywać się i szukało terenów na rozbudowę w granicach istniejących fortyfikacji. W 1748 r. mieszczenie otrzymali do swej dyspozycji stare fosy. Uzyskane grunty przeznaczono na parcele budowlane i ogrody. Jednak wybuch wojny siedmioletniej (1756-1763) spowodował odebranie mieszczenom wspomnianych terenów i podjęto prace nad ich ponownym ufortyfikowaniem. Tak więc nowe fortyfikacje wkraczały niejednokrotnie na tereny wcześniej zagospodarowywane, burząc istniejącą zabudowę. Zniszczono wówczas 20 domów przy bramie Szczecińskiej i Goleniowskiej należących do przędzalników wełny. Po zakończeniu wojny, z polecenia gubernatora Szczecina i Dąbia, księcia von Braunschwig'a, południowozachodnią część miasta otoczono po raz kolejny drugim pasem bastionów ziemnych. W okresie tym splantowano wzgórze zamkowe, znajdujące się przed brama Goleniowską, pozostałość po istniejącym do XVI w. zamku książęcym.

Stabilizacja i rozwój

Koniec wojny siedmioletniej zapoczątkował stabilizację miasta, która trwała do pierwszych lat XIX w. Dąbie otrzymało wówczas nowe władze: 2 burmistrzów, skarbnika, 3 senatorów i sekretarza. Nastąpiło ożywienie tranzytu na Odrze, rozwijało się tkactwo i sukiennictwo oraz wyrób płótna, powiększyła się także liczba rzemieślników (np. w 1777 r. było 13 majstrów sukienniczych i 3 czeladników, tj. 2,2% majstrów sukienniczych na całym Pomorzu). O sprzyjających warunkach rozwoju może świadczyć także wzrost liczby ludności:

Ludność

Liczba mieszkańców Dąbia w XVIII w.

Rok	Liczba mieszkańców
1709	838
1740	1051
1770	1633
1798	1986

Źródło: Biątecki T., Herby miast Pomorza Zachodniego, Szczecin 1991, s. 128

Dąbie w XIX wieku

Wojny napoleońskie

Wiek XIX, podobnie jak dwa poprzednie, rozpoczął się w dziejach Dąbia konfliktem zbrojnym będącym następstwem rewolucji francuskiej. W okresie wojen napoleońskich miasto zostało zajęte przez Francuzów (1806 r.). Cały ciężar utrzymania wojska spadł na jego mieszkańców, a liczne przemarsze wojsk i kwaterunki doprowadziły do całkowitego zubożenia miasta. Przykładem tego może być stan liczebny garnizonu rozlokowanego w mieście w maju 1813 roku, na który składało się 52 oficerów i 1508 podoficerów i żołnierzy francuskich, holenderskich i polskich utrzymywanych

przez 2014 mieszkańców Dąbia. Podczas walk z Napoleonem w 1813 roku miasto było okupowane przez wojska prusko-rosyjskie, na Jeziorze Dąbskim stały statki wojenne szwedzkie, a wojska francuskie oblegały Dąbie. Podczas długotrwałych walk zniszczono 71 budynków mieszkalnych, 6 obiektów gospodarczych, 47 stajni, młyn oraz liczne budynki na przedmieściach. Ucierpiały także fortyfikacje, które z braku funduszy na ich utrzymanie były w całkowitej ruinie.

Pożar kościół

Lata 1815-1870 przynoszą powolną odbudowę miasta, pomimo występujących niszczycielskich pożarów, których ofiarą padł średniowieczny ratusz i średniowieczny kościół gotycki (1863 r.), ufundowany jeszcze przez księcia Barnima I. Z gotyckiej fary zachowały się tylko nawy, bez wewnętrznych filarów i sklepień, trójnawowego, halowego korpusu o 6 przęsłach. Zniszczone części budowli wraz z prezbiterium wykonano na nowo, a wieżę z hełmem nadbudowano w neogotyckiej formie do wysokości 75,5 m. Granitowy cokół został wykonany prawdopodobnie z ciosów XIII-wiecznej budowli. Cechą charakterystyczną tej neogotyckiej budowli jest wycinany w tynku, tuż pod gzymsem, fryz.

Budowa kolei

Ważnym dla rozwoju miasta w tym okresie jest oddanie do użytku linii kolejowej ze Szczecina przez Dąbie do Stargardu (1846 r.) i Poznania (1848 r.). Usprawniła ona transport i ruch pocztowy między miastami zachodniopomorskimi zastępując dyliżansy pocztowe. Natomiast między Podjuchami, Zdrojami, Dąbiem i Gryfinem nadal kursował raz dziennie jednokonny dyliżans, który obok poczty zbierał też podróżnych i chorych do lekarza czy do apteki w Dąbiu.

Wojna francusko-pruska i zjednoczenie Niemiec

W okresie wojny francusko-pruskiej (1870-1871) w Dąbiu znajdował się obóz i lazaret dla rannych jeńców wojennych, których było około 10 tysięcy. Rozlokowani byli w wybudowanych barakach, które po zakończeniu działań wojennych wykorzystano jako magazyny wojskowe. Po zjednoczeniu Niemiec (1871 r.) w mieście nadal stacjonował batalion transportowy ściśle powiązany z jednostkami zlokalizowanymi w Szczecinie. Brał on udział w częstych, wspólnych, manewrach w Zdrojach i Podjuchach z batalionem inżynieryjno-technicznym oraz w dużych paradach wojskowych odbywających się w Szczecinie. Jedną z nich odbyła się z okazji wizyty cesarza. W momencie wprowadzenia batalionu do miasta jego warunki kwaterowania były bardzo skromne. Istniały tylko budynki koszarowe, ujeżdżalnia, dwie szopy na sprzęt oraz wozownia na tabor. Największym problemem był brak mieszkań dla podoficerów i oficerów, które wynajmowano u mieszczan oraz kasyna. Rolę tego ostatniego spełniała przez długi czas restauracja hotelu L. Karowa.

Likwidacja murów obronnych i fortyfikacji

W latach 1872-1873 przystąpiono do rozbierania średniowiecznych murów miejskich i fortyfikacji nowożytnych, które nie spełniały już żadnych funkcji obronnych i były w katastrofalnym stanie technicznym. Likwidacja ich umożliwiła rozwój Dąbia poza jego dotychczasowymi granicami. Pomimo tego, aż do końca XIX wieku, zabudowa miasta utrzymywała się nadal w ramach dawnych umocnień fortecznych. Władze miejskie skupiły się na regulacji traktów wylotowych z miasta oraz inwestowaniu wokół dworca kolejowego, który stał się ważnym punktem gospodarczym w życiu jego mieszkańców. Likwidacja murów i umocnień nie zmieniła jednak znaczenia strategicznego Dąbia. Nadal stacjonował w nim garnizon wojskowy i w obszarze miasta pozostawały wydzielone tereny militarne przylegające do zabudowy od strony północno-wschodniej.

Przemysł

Elementem ożywiającym w życiu Dąbia były zakłady przemysłowe. Od 1861 roku istniała fabryka chemiczna Andreasa i Grünberga, od 1875 roku papiernia, działająca jako spółka akcyjna. Do znaczących zakładów przemysłowych należały też: fabryka mączki i płatków ziemniaczanych, obróbki drewna oraz wielki młyn zbożowy. Obok nowoczesnych zakładów przemysłowych rozwijały się zakłady rzemieślnicze, które dawały zatrudnienie dużej części mieszkańców. Zjawisko to ilustruje tabela:

Rzemiosło

Zakłady rzemieślnicze w Dąbiu w 1906 r.

Rodzaj zakładu	Liczba majstrów	Liczba czeladników	Liczba uczniów
Zakłady wykorzystujące siłę roboczą	131	117	82
Zakłady z siłą mechaniczną	14	19	26
Razem:	145	136	108

Źródło: *Dzieje Szczecina*, T. 3 s. 398

Rozwój gospodarczy Dąbia, szczególnie w drugiej połowie XIX i na początku XX w. spowodowany był przemieszczaniem się ludności wiejskiej do miasta. Potwierdzeniem tego procesu są zmiany liczby mieszkańców miasta w tym okresie, które ilustruje tabela:

Liczba mieszkańców Dąbia w latach 1840-1905 (w tys.):

	Rok						
	1840	1864	1875	1885	1895	1900	1905
Ludność	2,9	3,9	4	4	5,7	6,9	7,4

Źródło: *Dzieje Szczecina*, T. 3 s. 100 i 326

Władze miejskie

Od strony organizacji władz Dąbie nie różniło się niczym od innych aglomeracji niemieckich w drugiej połowie XIX w. Realizację polityki miejskiej wytyczały Magistrat i Rada Miejska za pośrednictwem biur i urzędów administracyjnych. W myśl ordynacji miejskiej najważniejszym organem władzy w mieście jest Rada Miejska, której liczebność zmieniała się w zależności od wzrostu liczby mieszkańców, a jej skład zmieniano co roku o 1/3 jej członków. Na pierwszym posiedzeniu nowo wybrani członkowie Rady Miejskiej byli zaprzysięgani przez Magistrat. Na posiedzeniu tym Rada wybierała: przewodniczącego i jego zastępcę oraz sekretarza i jego zastępcę. Posiedzenia Rady odbywały się raz w tygodniu i miały najczęściej publiczny charakter, chociaż mogły być zwoływane również posiedzenia tajne lub nadzwyczajne. Do wykonywania swoich zadań Rada powoływała deputacje i komisje, w których skład wchodził przedstawiciele Magistratu (byli najczęściej ich przewodniczącymi), Rady i mieszczan. Istniały deputacje: szkolna, budowlana, kasy oszczędnościowej oraz komisja finansów. Ciężar kierowania życiem miasta od lat 70. zaczął przesuwać się na miejskie władze administracyjne, z których większość funkcji skupiał Magistrat. Składał się z radców miejskich płatnych i niepłatnych oraz urzędników magistrackich, pracami którego kierował burmistrz.

Policja

W tym systemie funkcjonowania administracji na uwagę zasługuje zarząd policji. Nadzór policyjny w miastach niemieckich sprawowany był przez Prezydium Policji i miejską administrację policyjną. Do kompetencji tej ostatniej należał między innymi nadzór budowlany, ogólny nadzór nad szkołami podstawowymi, średnimi i zawodowymi, nadzór nad ubogimi oraz jarmarkami miejskimi.

Finanse

Podstawą sprawnego funkcjonowania miasta są jego finanse. W tym okresie można wyróżnić najważniejsze rodzaje podatków: dochodowy, gruntowy, przemysłowy, od budynków i podatki pośrednie. Podatek dochodowy płaciły bogatsze warstwy społeczeństwa miejskiego, niższe płaciły tzw. podatek klasowy. Podatki pośrednie to: obrotowy, podatek od wartości, od piwa, od psa, od prowadzenia wyszynku, od działalności rozrywkowej i in. Najważniejszym źródłem zasilającym kasę miejską Dąbia był podatek dochodowy. Próby wprowadzania innych podatków budziły wiele sprzeciwów i przynosiły niewielkie wpływy zważywszy, że miasto nie miało wodociągów, gazowni i rzeźni miejskiej.

Dąbie w pierwszej połowie XX wieku

I wojna światowa

Największe wydarzenia pierwszej połowy XX wieku, wojny światowe i zmiana granic w Europie, miały decydujący wpływ na rozwój i funkcjonowanie Dąbia.

W czasie pierwszej wojny światowej (1914-1918) miasto ze względu na swoje położenie, stało się ponownie terenem zgrupowań wojsk. Od pierwszych dni wojny stacjonowała tu konna w sile od 7 do 10 tys. ludzi oraz zakwaterowano ponad 100 tys. żołnierzy co spowodowało, że wszystkie budynki były wypełnione od piwnic aż po strychy. W pośpiechu wybudowano także w lesie za cmentarzem wojskowym, baraki na 20 tys. jeńców, głównie Rosjan, ale także Francuzów, Anglików i Turków. Wybudowano również lazarety dla rannych żołnierzy. Konsekwencją obecności tak dużej liczby żołnierzy były groby kilkuset żołnierzy, ofiar działań wojennych.

20-lecie

Międzywojenne

W okresie międzywojennym (1918-1939) Dąbie znacznie rozbudowało się, szczególnie na przedmieściach. Nad Jeziorem Dąbskim wybudowano piękną plażę z zapleczem sportowo-rekreacyjnym, która służyła nie tylko mieszkańcom Dąbia, ale i mieszkańcom Szczecina. Natomiast w centrum, na skrzyżowaniu głównych ulic, powstał wielki plac, który został przeznaczony na boisko sportowe. Rozwój terytorialny miasta był możliwy dzięki działalności gospodarczej w ramach istniejących zakładów przemysłowych i tworzeniu nowych miejsc pracy przy wykorzystaniu taniej siły roboczej napływającej ze wsi. Świadczy o tym struktura zawodowa i struktura zatrudnienia ludności oraz znaczny wzrost liczby mieszkańców w tym okresie. Przemiany te ilustrują poniższe tabele:

Struktura zawodowa mieszkańców Dąbia w latach 1933 i 1939:

Struktura zawodowa	Rok			
	1933	%	1939	%
Ludność (w tys.)	10,3		15,6	
Zatrudnieni:	6168		7627	
Rolnictwo	389	6,3	472	6,2
przemysł i rzemiosło	1560	25,3	3068	40,2
handel i komunikacja	804	13,0	1438	18,8
administracja i służba publiczna	753	11,9	1273	16,7
służba domowa	148	2,4	318	4,2
robotnicy we wszystkich działach	1541	25,0		
bez zawodu	973	15,8	1376	18,0

Źródło: *Dzieje Szczecina*, T. 3 s. 707

Struktura zatrudnienia mieszkańców Dąbia w 1939 r.:

Struktura zawodowa	Właściciele	Urzędnicy	Robotnicy	%
Rolnictwo	198	3	112	5,9
Przemysł i rzemiosło	245	268	2393	37,2
Handel i komunikacja	258	674	393	18,0
Administracja i służba publiczna	54	856	358	16,0
służba domowa				4,0
Bez zawodu				13,0

Źródło: *Dzieje Szczecina*, T. 3 s. 710

Ludność

Ludność Dąbia w latach 1910-1939:

	Rok				
	1910	1919	1925	1933	1939
Ludność (w tys.)	7,3	8,4	8,7	10,3	15,5

Źródło: *Dzieje Szczecina*, T. 3 s. 535

Faszyzacja

W życiu gospodarczym Dąbia wyraźnie widać dominację przemysłu i rzemiosła, a w związku z tym wysoki wskaźnik ludności robotniczej. Na uwagę zasługuje też wysoki wskaźnik zatrudnionych w rolnictwie i ludzi bez zawodu, których większość rekrutowała się ze wsi jako tania siła robocza dla przemysłu. Taki układ społeczno-zawodowy mieszkańców Dąbia był dobrą bazą dla rozwoju nowych ideologii totalitarnych, a szczególnie nazizmu. Świadczą o tym wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego w latach 1919-1933, które ilustruje poniższa tabela:

Wyniki głosowania mieszkańców Dąbia do Zgromadzenia Narodowego w latach 1919-1933 (w % oddanych głosów):

Główne partie polityczne	Rok			
	1919	1928	1932	1933
Socjaldemokraci (SPD)	46,41	38,14	23,93	19,3
Konserwatyści (NDVP)	4,24	24,68	9,17	12,1
Lewica liberalna (DDP)	23,1			
Prawicowi liberałowie (DVP)	24,2			
Naziści (NSDAP)		1,2	53,0	61,4
Komuniści (KPD)		6,3	10,96	1,2

Źródło: *Dzieje Szczecina*, T. 3 s. 761, 770

Widać wyraźnie, że mieszkańcy Dąbia oddając w 1933 r. 61,4% głosów na NSDAP ulegali silniejszej faszyzacji niż mieszkańcy przeciętnych miejscowości niemieckich. Zjawisko to dotyczy całego Pomorza Zachodniego, gdzie na NSDAP oddało w 1933 r. 62% głosów. Dowodem może być fakt, że pierwsze bojówki „oddziałów szturmowych” powstały w tym rejonie już w połowie lat 20-tych, a w czerwcu 1928 roku przywódcy SA ocenili jej siły na ponad 90 osób w Dąbiu (w Szczecinie 86 osób). Szczególnie po 1933 roku życie polityczne Dąbia zdominowane zostało przez NSDAP. W walce z opozycją uległ rozbudowie aparat represji. W jego skład weszła policja pomocnicza, do której włączono SA, SS, policję mundurową oraz nowo powstające gestapo. Członkowie policji pomocniczej

zyskali ponurą sławę organizując katownie i więzienia. Jednym z takich miejsc było więzienie w Dąbiu.

II wojna światowa

Tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej Dąbie weszło w skład „wielkiego Szczecina” (1939 r.) i stało się wraz z gminami wiejskimi (Żydowce, Podjuchy, Zdroje, Kijewo i Klęskowo) najmłodszym przedmieściem.

Podczas II wojny światowej Dąbie przeżyło ciężkie naloty z racji zaliczenia Szczecina do pierwszej strefy zagrożenia w gospodarce III Rzeszy. Największe to z 14 na 15 października 1940 roku i 11 kwietnia 1944 roku w godzinach od 11.45 do 13.45 na sąsiadujący Załom, gdzie mieściły się zakłady silników lotniczych i amunicji „Pommersche Motorenwerke”. Zginęły wówczas 44 osoby a 37 zostało rannych. Było też Dąbie miejscem lokalizacji wielu obozów pracy niewolniczej dla cudzoziemskich robotników, wśród których było wielu Polaków. Obozy te zlokalizowane były przy obecnych ulicach: Stacyjnej, Letniej, Portowej, Otwockiej, Goleniowskiej.

Walki o Dąbie

Prawdziwy kataklizm dla Dąbia przyniosły dopiero marcowe walki w 1945 roku. Nie chcąc dopuścić wojsk radzieckich do Szczecina, Niemcy zorganizowali na przedmieściach Dąbia niezwykle silną obronę. Walki rozpoczęły się 14 marca, w których obok armii radzieckiej brały udział wojska polskie: dwie dywizje artylerii i jedna samodzielna brygada moździerzy. Po stronie niemieckiej walczyły wojska SS, zmotoryzowane i piechota morska. Rozpoczęte od strony południowo-wschodniej natarcie radzieckie trwało bez przerwy do 20 marca. Walki toczyły się nawet w nocy, przybierając niezwykle krwawy i zacięty charakter. Piechota, artyleria i czołgi metr po metrze wypierały Niemców z ich umocnień burząc i zdobywając indywidualnie dom po domu. 20 marca Dąbie zostało zdobyte. W walkach o miasto Niemcy ponieśli ogromne straty: ponad 40 tys. poległych, 12 tys. wziętych do niewoli, 126 czołgów i dział pancernych, 304 działa i moździerze i dużo innego sprzętu bojowego. Straty strony zwycięskiej prawdopodobnie też były duże choć nie ujawnione. Zdobywcom Dąbia wystawiono w 1962 r. bardzo skromny pomnik z napisem: „Poległym w walce o wyzwolenie Dąbia” projektu K. Trzeciakowej. Jest on usytuowany na dawnym rynku starego miasta.

Wynikiem tak ciężkich walk było zniszczenie wszystkich zakładów przemysłowych, w tym największych: fabrykę papieru i fabrykę chemiczną. Ogólny stan zniszczeń sięgał ponad 75% zabudowy. Ocalało trochę starej zabudowy przy obecnych ulicach: Dziennikarskiej, Oficerskiej i Lekarskiej oraz na obrzeżach miasta po zachodniej stronie ul. Goleniowskiej (część willowa).

Zniszczenia wojenne a nade wszystko brak łączności i komunikacji z lewobrzeżną częścią Szczecina (wszystkie mosty kolejowe i drogowe na Odrze były zburzone) spowodowały, że Dąbie jako samodzielne miasto, w pierwszych czterech latach (do 1948 r.), należało administracyjnie do powiatu gryfińskiego.

Dąbie w granicach Rzeczypospolitej

W roku 1945 rozpoczyna się całkowicie nowy okres w dziejach Dąbia - miasta funkcjonującego w granicach państwa polskiego. Kompletnie zniszczenie miasta nie stwarzało zachęcających warunków do osiedlania się Polaków. W okolicach grasowało wiele różnych band rabunkowych, zdarzały się często tragiczne w skutkach napady na pojedynczych osadników i ich domy. W okolicy działały także grupy dywersantów hitlerowskich, podpalających ocalałe budynki, siejąc strach zarówno wśród nielicznych Niemców jak i Polaków.

W lipcu 1945 roku mieszkało w Dąbiu już kilkudziesięciu mieszkańców w mniej zniszczonych domach przy ulicach: Dziennikarskiej, A. Krzywoń, Gryfińskiej, Goleniowskiej, Szybowcowej i Lotniczej. Pierwszym centrum osadniczym była ul. A. Krzywoń na odcinku od Oficerskiej do Klombowej. Tutaj powstał pierwszy sklep spożywczy (maj 1945 r.) założony przez rodzinę Hołyńskich. W sąsiedztwie przy ul. Gryfińskiej osiedlili się pierwsi polscy piekarze: M. Bertrandt, zamordowany wkrótce w bliżej nieznanych okolicznościach, H. Maciaszczyk, Niemczyprowicz oraz rzeźnik Gromadka. Również tutaj skupiły się pierwsze instytucje władzy: urząd burmistrza, który pełnił Jan Balcerzak, urząd komendanta wojennego (Marian Wieczorek) i komenda milicji kierowanej przez komendanta Władysława Owczarka. 12 sierpnia 1945 r. oddano do dyspozycji mieszkańców kościół Mariacki, którego pierwszym proboszczem był ks. E. Krüger, a 5 września uruchomiono pierwszą szkołę podstawową przy ul. Mierniczej, którą kierowała St. Cichomska. W połowie 1945 roku w Dąbiu mieszkało już 80 Polaków i tyle samo Niemców.

BIBLIOGRAFIA

1. Białecki T., Główne etapy rozwoju historycznego Szczecina (X-XX w.). Kronika Miasta Szczecina 1987, s.11-27.
2. - - Herby miast Pomorza Zachodniego. Szczecin 1991, s.126-128.
3. - - Historia Szczecina (...) do 1980 r. Wrocław 1992.
4. Biranowska-Kurtz A., Fortyfikacje średniowieczne i nowożytnie Dąbia. Przegląd Zachodnio-Pomorski 1987, z. 3.
5. Dzieje Szczecina. Red. G. Labuda. Szczecin 1983-1998, t. 1-4.
6. Erenc M., Walki o utworzenie i likwidację przyczółków mostowych w rejonie Szczecina-Dąbia i Świętej (III.1945). Przegląd Zachodnio-Pomorski 1988, z. ½.
7. Katalog planów miast i wsi Pomorza Zachodniego z XVII-XIX w. W zbiorach WAP w Szczecinie. Oprac. M. Stelmach. Szczecin 1980.
8. Katalog planów miasta Szczecina 1590-1944. Red. M. Stelmach. Szczecin 1989.
9. Schröder U., Hitlerowskie przygotowania wojenne w byłej rejencji szczecińskiej w latach 1933-1939. Przegląd Zachodnio-Pomorski 1988, z. 4.
10. Szczecin. Miesięcznik Pomorza Zachodniego 1961, z. 4-5, s. 52-54.
11. Turek-Kwiatkowska L., Szczecin stary i nowy. Szczecin 1991.
12. - - Oświata, nauka i kultura szczecińska w latach 1800-1939. Szczecin 1986.
13. Włodarczyk E., Materiały źródłowe do dziejów miast Pomorza Zachodniego w latach 1918-1945 w archiwach NRD. Szczecińskie Roczniki Archiwalne, t. 5: 1990, s. 42-67.
14. - - Wielki przemysł Szczecina w latach 1850-1914. Warszawa 1982.